

МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО КОМПЛЕКСУ У ВИХОВАННІ СКЛАДНИХ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

Стаття розкриває основні структурні елементи, що утворюють систему перевиховання складних підлітків: школа, громадські організації, правоохоронні органи. Система форм та методів допомагає скоординувати процес перевиховання складних підлітків засобами фізичної культури і спорту.

Розглядаючи проблему виховання складних підлітків у соціально-педагогічному комплексі як систему, маємо на меті розробити її модель, розуміючи під цим таке. Модель — це спрощений опис будь-якого об'єкта процесу (в даному разі це модель системи перевиховання складних підлітків засобами фізичної культури й спорту, яка дає можливість проектування майбутніх результатів). У нашому випадку ми визначаємо систему фізкультурно-спортивної роботи в умовах школи як цілісну систему, що складається з окремих компонентів, кожен з яких виконує свою визначену функцію. Всі компоненти певним чином пов'язані між собою.

При цьому слід підкреслити, що система перевиховання підлітків засобами фізичної культури і спорту стає ефективною в тому разі, коли обов'язки кожного елемента не будуть дублюватись та підмінятися функціями іншого елемента, встановлені зв'язки між елементами повинні діяти оперативно й узгоджено. Важливо, щоб кожен учасник бачив своє місце, можливості та обов'язки в системі, відчував би лінії взаємозв'язку з іншими елементами системи, не намагався брати на себе не властиві йому функції.

Використовуючи системний підхід, ми встановили, що основними структурними елементами, які утворюють систему перевиховання складних підлітків, є загальноосвітня школа, а також громадські організації та правоохоронні органи. Зупинимось на головних пунктах.

Загальноосвітня школа координує і спрямовує всю діяльність соціально-педагогічного комплексу. Для ефективного процесу перевиховання необхідний комплексний план. До складання плану та його виконання мають бути залучені директор школи, класні керівники, вчителі-

предметники, члени батьківського комітету, представники громадськості, соціальний педагог. Постійний контроль за складанням, виконанням плану здійснює директор школи та представники батьківської громадськості.

На підставі комплексного плану, складеного загальноосвітньою школою, складаються плани диференційованої роботи з кожним структурним елементом соціально-педагогічного комплексу.

Зупинимось на одному з напрямів — фізкультурно-спортивній роботі.

У процесі занять фізичною культурою та спортом під керівництвом вчителя фізичного виховання, тренера-педагога у підлітків можна виховати такі почуття як самокритичність, справедливість, скромність, правдивість, щирість, дисциплінованість. Також розвинути фізичну працездатність та ввічливість, інтерес до громадської діяльності, звичку до дотримання гігієнічних вимог, негативне ставлення до куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин.

Для перевиховання складних підлітків, які увійшли до експериментальної групи, ми дотримувались дев'яти форм організації фізкультурно-спортивної роботи в умовах спеціальної школи. При їх виборі ми діяли не довільно, а перевіряючи багато варіантів педагогічної взаємодії вихованців, вихователів та викладачів фізичної культури. Частина з них була запропонована в літературі, частина виявлена в процесі ознайомлення з практичним досвідом спецшкіл Москви та Миколаєва, частина розроблялась нами в ході реального пошукового експерименту. Головне, на що було звернено увагу, — демократичний характер заняття. Таким чином, ми зупинились на таких формах фізкультурно-спортивної роботи:

1. Уроки фізичного виховання;

2. Спортивні секції (футбол, атлетична гімнастика);

3. Самостійні заняття;

4. Ранкова зарядка;

5. Динамічна пауза на великій перерві (самостійні заняття, організовані ігри, ритмічна гімнастика, подовжена “година здоров’я”);

6. Проведення спортивно-масових та фізкультурно-оздоровчих заходів (дні здоров’я та спорту, фізкультурні свята, змагання);

7. Читання літератури на фізкультурно-спортивну тематику;

8. Перегляд спортивних заходів, телепередач;

9. Оздоровчі профілюючі заняття (оздоровчий біг, загартовування).

Для залучення підлітків до фізкультурно-спортивної діяльності ми використали показові виступи спортсменів факультету фізичного виховання (акробатика, гімнастика, боротьба, бокс). Гарні, технічно грамотні вправи захопили підлітків. Проводилися колективні та індивідуальні бесіди з важковиховуваними підлітками. Викладачі фізичної культури прочитали вихованцям лекції: “Спорт — це мужність”, “Тютюн і спорт — несумісні”, “Швидше, вище, сильніше” та ін. Після цього всіх бажаючих було запрошено до спортивних секцій за інтересами.

Вибір перелічених форм фізкультурно-спортивної роботи в умовах спеціальної школи не випадковий. Наш досвід роботи зі складними підлітками в різних спортивних секціях, на заняттях з фізичного виховання, оздоровчих заходах тощо показав, що спочатку заняття мають бути ігрового характеру, щоб діти отримували задоволення від них. До кожного заняття слід включати найемоційніші спортивні та рухливі ігри.

До навчання вихованців техніці та методиці виконання вправ на першому етапі треба проходити не поверхово, тому що у даній категорії підлітків інтерес до спортивних занять доволі обмежений. Отже, стійкий інтерес до занять фізичною культурою та спортом як процес може сформуватися тільки тоді, коли підлітки зможуть усвідомити, що необхідність правильного ставлення до свого здоров’я — не тільки у фізичній міцності. Це є також основою психічного та морального комфорту.

Навчально-тренувальна та виховна робота зі складними підлітками в умовах школи передбачає систематичні заняття фізичною культурою, щоденну ранкову зарядку, гімнастичні вправи, які не входять до програми фізичного розвитку. Фізкультурно-спортивні заходи, які проводяться протягом усього дня, відрізняються граничною насиченістю та дозованістю вправ. Загальне навантаження наростає поступово протягом кількох місяців. Постійне використання

ігрових вправ давало нам змогу боротися з такими рисами характеру, як егоїзм, індивідуалізм. Проводячи ігри, ми могли спостерігати за поведінкою і діями підлітків у колективі однолітків. У більшості новоприбулих підлітків склалося неприємне ставлення до вчителів та вихователів, тому одні з них відкрито не визнають педагогічних вимог, а інші — починають хитрувати, лицемірити, створюючи тим самим видимість прийняття всіх виховних дій у колективі.

Займаючись щодня в тих чи інших формах поведінки, сам вихованець не помічає в собі ні змін, ні росту, тому що його увага цілком захоплена об’єктом діяльності. А норми взаємин, які складаються в процесі тренувань, здаються йому природними. В процесі фізкультурно-оздоровчої діяльності набувається досвід поведінки, який стає фундаментом моральної свідомості, і далі удосконалюється. Зміцнюючи певні норми поведінки, спортивна діяльність тим самим впливає на формування громадської спрямованості складних підлітків.

В галузі форм та методів навчально-виховної роботи існують різноманітні підходи і позиції.

Так, В. М. Коротов дає такий перелік методів навчально-виховного процесу: методи організації колективу, переконання, навчання, педагогічного впливу.

Дотримуючись саме цієї концепції, ми виділили дев’ять напрямів фізкультурно-оздоровчої діяльності. Застосовувані методи характеризувалися спільністю мети і послідовністю впливу на моральну сферу. В нашому експерименті поєднувалися методи переконання, вправ, стимулювання, самовиховання.

На початковому етапі роботи ми широко використовували такі важливі й цінні щодо виховання форми та методи як переконання складних підлітків, роз’яснення, розповідь та бесіда, переконання прикладом. Розмову будували так, щоб можна було розкрити соціальний, моральний, естетичний зміст тих чи інших подій, вчинків, явищ, тим самим намагалися допомогти підліткам сформувати правильні оцінки поведінки та людських стосунків.

Переконання використано як спосіб педагогічного впливу на підлітків. Тут усе залежить від авторитету викладача фізичного виховання, від його поведінки та вчинків. Важливо, щоб учні вважали неможливим обдурити його, не виконати завдання, підвести педагога і колектив. Це основа усвідомленої правдивої, дисциплінованої поведінки.

Корекційну роботу зі складними підлітками необхідно починати з залучення їх до корисних занять, доступних і цікавих для них. Виникле захоплення звичайно додає підліткові енергії в

його прагненні досягти поставленої мети. Працюючи з експериментальним класом, ми намагалися протиставити поганому впливові позитивний приклад. Проводили “години здоров’я”, організовували диспути на тему “Здоровий спосіб життя. В чому його сенс?” Прагнули створити невимушену атмосферу, мікроклімат доброзичливості, активізувати вихованців. Учасникам диспуту було запропоновано ряд питань: “Чому нині зростають вимоги до зміцнення фізичного здоров’я?”, “Які наслідки для організму людини має захоплення шкідливими звичками?”, “Яка роль фізичної культури і спорту в підвищенні життєдіяльності людини?” Цей диспут був продовженням теми, порушеної в бесідах, такого змісту: “Як можна мобілізувати себе на серйозну роботу? Що означає тривожність і страх для людини, яка виконує відповідальне громадське доручення?”. На зустрічах виступали відомі спортсмени, воїни-афганці.

Розповідь і бесіду ми широко використовували для розширення кола уявлень і понять у вихованців школи. Враховуючи специфіку нашого контингенту, велику увагу приділили індивідуальним бесідам, коли людину можна викликати на відвертість, роз’яснити правила поведінки та громадського порядку.

Допоміжним практичним методом можна вважати і спеціальні вправи для підлітків, які застосовуються тренером (учителем) для прищеплення їм певних навичок етикету, культурної поведінки.

Щоб досягти поставленої мети, важковиховуваний підліток повинен долати перешкоди різного ступеня складності, які можуть виникати у навчально-тренувальній та змагальній практиці. Для подолання перешкоди потрібні певні якості, такі, як здатність вихованця керувати своїми діями, думками, переживаннями, самою поведінкою.

У доборі змісту, засобів та методів виховної роботи ми виходили з необхідності своєчасного виявлення відхилень в моральному, вольовому та фізичному розвитку у підлітків експериментальної групи, умов для проведення роботи, надаючи особливого значення способам впливу на моральну сферу наших вихованців.

У дослідно-експериментальній роботі було визначено такі етапи фізкультурно-спортивної роботи:

1) етап формування понять у галузі фізичного виховання, ліквідація прогалин в загальнофізичній підготовці, усунення вад у координації рухів та виховання спортивних навичок і вмій;

2) етап формування суджень та оцінок, утворення емоційного ставлення, перевиховання негативних якостей;

3) етап формування переконань та особистої позиції, морально-вольове і фізичне виховання було спрямоване на вироблення навичок самовиховання і самоконтролю в навчальній, спортивній та громадській діяльності.

Далі схарактеризуємо специфіку кожного з етапів. На **першому етапі** особлива увага приділялась формуванню умій та навичок утримуватись від поганих звичок та вчинків, прагненню ліквідувати негативні якості, вихованню працелюбства, охайності, навичок особистої та громадської гігієни, цілеспрямованості, підвищенню показників самооцінки (самокритичності, справедливості, правдивості, відвертості, щирості, колективізму, відповідальності, скромності та дисциплінованості), посиленню відвідуваності тренувальних занять та створенню сприятливої обстановки в групі. Робилось це за допомогою роз’яснень, розповідей, бесід.

Роз’яснення застосовувалося на уроках фізичного виховання, під час рухливих перерв. При вивченні комплексу вправ, перед тим як виконати практичні дії, вчитель робить коротке повідомлення, запевняє в позитивному впливі наступних вправ на організм, життєдіяльність, підкреслює негативний вплив деяких за умови їх неправильного виконання. Акцентує увагу на несумісності куріння, вживання спиртних напоїв та наркотичних речовин з заняттями в спортивному залі.

Однією з найпоширеніших форм виховного впливу в процесі перевиховання складних підлітків в умовах школи була для нас бесіда. Метою цих бесід було поглиблення понять, які розкривають провідну світоглядну ідею — “здоров’я — ресурс докорінних змін, що відбуваються в країні”, здобуття знань у галузі фізичної культури і спорту, залучення до здорового способу життя.

Проводячи бесіду про користь загартовування, ми повідомляли: регулярні загартовуючі процедури у поєднанні з фізичними вправами сприяють профілактиці простудних захворювань, підвищенню життєдіяльності організму. Вихованцям школи було рекомендовано список літератури з фізкультурно-спортивної тематики та ряд літературних джерел, які найяскравіше розкривають позитивні риси особистостей тих, хто займається спортом.

Ми помітили, що складні підлітки слабо залучені до фізкультурно-спортивної діяльності. Їхня “пасивність” — результат відсутності позаурочних занять фізичною культурою та спортом.

Задача **другого етапу** перевиховання складних підлітків — дальше формування понять, поглиблення знань, розвиток самостійних суджень та оцінок, залучення до активної фізкультурно-спортивної роботи. виправдали себе такі фор-

ми виховного впливу: поглиблена співбесіда, розповідь-самоаналіз, зустрічі з відомими спортсменами тощо. Їх застосування вимагало індивідуального підходу як у викоріненні негативних рис, так і у вихованні позитивних: уміння контролювати свої вчинки, сміливості, витримки, волі до перемоги, самовладання. В дослідно-експериментальній роботі ми використовували проблемні ситуації різної складності з урахуванням рівня підготовленості підлітків експериментальної групи, ступеня їхньої самостійності. Наша робота показала, що найкориснішими щодо цього були ситуації, в рішенні яких підлітки спиралися на добре відомий їм матеріал.

На **третьому етапі** морально-вольове та фізичне виховання видозмінюється: вихованці набувають навичок самовиховання і самоконтролю в навчальній, спортивній та громадській діяльності. Дослідна робота показала, що використання на цьому етапі проблемних ситуацій у процесі навчальної та позанавчальної діяльнос-

ті допомагало підліткам краще розібратись в оцінці негативного впливу поганих звичок та аморальних вчинків, ставало дієвим фактором формування переконань, прагнення до виправлення. Між усіма напрямками фізкультурно-спортивної діяльності встановлювався тісний взаємозв'язок та наступність.

Численні факти, отримані в ході нашої роботи, показують, що фізкультурно-спортивна робота, яка проводиться поетапно, за певних педагогічних умов виробляє у підлітків адекватні позитивні особистісні установки на свою поведінку та поведінку товаришів. Система форм та методів, включених до фізкультурно-спортивної діяльності, виявилась ефективною у формуванні свідомості та досвіду моральної поведінки складних підлітків в умовах школи.

Таким чином, всі елементи системи, отримуючи повну вичерпну інформацію, допомагають скоординувати процес перевиховання складних підлітків засобами фізичної культури і спорту.

1. *Серeda П. П.* Педагогические основы предупреждения безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних. Автореф. диссертации канд. пед. наук.— К., 1974.— 18 с.

2. *Станкин М. И.* Упражнения как метод нравственного воспитания. Теория и практика физической культуры.— 1985.— № 5.— С. 25—27.

3. Трудные дети в массовой школе. Под ред. В. И. Мясищева.— Л., 1983.— 120 с.

4. *Фортунатов Г. А.* Трудные дети в семье и школе.— М.: Учпедгиз, 1935.— 39 с.

5. *Щербаков Е. П.* Исследования интереса к спорту у школьников 4—10 кл. и экспериментальное обоснование возможности управления при спортивной ориентации. Автореф. диссертации канд. пед. наук.— М., 1970.— 22 с.

L'ovkina N. Y.

SOCIAL-PEDAGOGICAL MODEL OF COMPLEX EDUCATION OF THE TROUBLED TEENAGERS BY MEANS OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS

The article explores the main structural elements, forming a system of re-education of the troubled teenagers: school, public organizations, law-enforcement establishments. The system and the methodology employed help to coordinate the process of rehabilitation of the troubled teenagers by means of physical culture and sports.